

НИНА ДИМИТРОВА*
АНТИХРИСТ: НИЦШЕ И ЯНКО ЯНЕВ, ОРИГИНАЛЪТ И
ЕПИГОНЪТ¹

Abstract: The article is focused on the specific veneration that the Bulgarian poet and philosopher Yanko Yanev felt for Nietzsche, in memory of whom, in 1926, he published a book entitled *Antichrist*, conceived, planned and written to express Yanev's complete agreement and identification with the German philosopher. In the book, Yanev lends the aura of divinity to Nietzsche.

The article points out that this book was preceded and followed by other works specifically devoted to Nietzsche and discussing the impact of the latter's legacy on the world many years after his death.

Yanev's early philosophical-poetical works, published in the journal *Listopad*, present this Bulgarian author in a way that has led him to be viewed, by the public at that time, as a sort of *Nietzsche of the Balkans*. Interpretations of *Thus Spoke Zarathustra* are central to Yanev's thought. But even in his earliest works devoted to Nietzsche, certain discrepancies between Yanev and his favorite author begin to appear. The shade of difference stems from the fact that Nietzsche is very definite in his anti-Christian assertions, while the Bulgarian author does not seem aware that he is going beyond Nietzsche's stark negation and is in fact seeking a synthesis of contraries – in the terminology of Dostoyevsky (another author whom Yanev holds in reverence), a synthesis of the Divine-Human and Human-Divine. We see this gradually deepening change in Yanev's articles in the newspaper *Pryaporets* in the late 1920s and early 1930s. In other words, regardless of what Yanev's initial intentions might have been, the "prestigious connection" expressed by this Bulgarian reading of Nietzsche's works consists, in fact, of a synthesis between the Nietzschean Übermensch and the Christian God-Man.

Keywords: Interwar period, Yanko Yanev, Nietzsche, Antichrist, Übermensch, God-Man.

Предмет на настоящата статия е паралелът между Ницшевия *сврѣхчовек* и християнския *Богочовек* в разбиранията на Янко Янев (и специално в книгата му „Антихрист“, 1926), търсени в контекста както на цялостното му отношение към Ницше, така и на представата му за органичното родство между философия и литература като негова изначална творческа нагласа.

На 19-годишна възраст Янко Янев има три публикувани стихосбирки. Близостта между литература и философия става трайно убеждение на завършилия с докторат при Хайнрих Рикерт български мислител. Той е един от вестителите на *философията на живота* у нас, за чието популяризиране и развитие има съществена заслуга. *Животът* е категория с фундаментално значение, завинаги определила философския път на Янев. Търсенето на единството, вътрешната хармония между нагледа и понятието, между преживяването и формата бележи всяко от последвалите негови съчинения. Гьоте и Лесинг, Пенчо Славейков и

* Проф. дфн в ИИОЗ, БАН. Email: ninaivdimitrova@abv.bg

¹ Статията е разширен и допълнен вариант на доклада, изнесен пред АКСЛИТ, ноември 2012; <https://calic.balkansbg.eu/conferens/liasons-dangereuses/item/81-the-antichrist-nietzsche-and-yanko-yankov.html>

д-р Кръстев са обект на неговия философски интерес наравно с Хегел и Дилтай, Рикерт и Хайдегер. Общият знаменател е органичната им връзка с *живота*, разбирани като „непосредната субективност на времето, конкретността на интимното свръхпонятно преживяване и неговата индивидуалност. Той е лоното на безсъзнанието или безсмислието, на ирационалната безкрайност и движение. Животът е само материал, само психична необятност, никога форма и понятие. Той е чужд на мисленето, както мисленето – на живота, езикът – на чувството, материята – на времето, необходимостта – на свободата. Това е диомистичното море, чиито вълни люлеят съзнанието, омагьосано от движение и творчество, ликуващото „Да“ към битието и мелодията на времето“ (Янев 1924: 180).

Апологията на *живота* определя отношението към литературата, осигуряваща с него по-непосредствена връзка, осмисляна на свой ред от философията. Изобщо изкуството е сред най-непосредствените отражения на интензитета на живота, както се опитва да покаже Янев в многобройните си есета от 20-те и 30-те години на ХХ век. Чудесният пример, който той намира за взаимност на философия и литература, е връзката между Хегел и Гьоте, в която сдвояването между образ и понятие е напълно постигнато. Съвършено е съзвучието между нагледа и рефлексията, преживяването и формата, художественото и логическото изображение. Именно чрез Гьоте и Хегел вътрешното единство на поезията с философията е достигнала висшата си проява: „Онова единство, осъществяването на което изпълваше целия смисъл на Гьотевата фаустовска същност – единството от природа и дух, – в системата на Хегел е постигнато по същия път, макар и с различни средства. Това е пътят на безспирното възшествие на безсъзнанието към самосъзнание чрез преодоляване на природата, в която духът се отчуждава, за да я одухотвори и обожестви. Не в случайните съвпадения на думите, а в еднаквото схващане съдбата на духа, в неговия животворен процес и единност с битието, в неутолимата наслада и мъка да се превъзмогва, без някога да се напусне – ето в какво се крие сродството между Гьоте и Хегел“ (Янев 1925: 249–250).

Специален случай на органичната близост между философия и литература за Янко Янев е Ницше, обсебен от този копнеж по *живота*: „Ницше изрази в схващането си на диомистичното опиянение ирационалния виталитет на душата, тъмната *amor fati* като копнеж към ликуващо себеотрицание и танц в бездните на живота. Тоя възторжен патос пред могъщието на живота иска да открие самото творческо безумие и неговата мълния. Разбран като мистичен демонизъм, като свръхразум, животът се явява в теоретично неопетнената същина на Безкрайното, на Безименното, и само в тая негова същина той смогва да се самопожертва в образувания, които го обезсмъртяват“ (Янев 1924: 184).

Роден в годината, когато умира Ницше, на 26 години българският философ написва книгата си „Антихрист“, която е неговият *оброк* към Ницше. Тази книга на Янев е проектирана и изпълнена не само като знак за преклонение пред Ницше, но и за единомислие и отъждествяване с него. Предаността на Янко Янев към немския философ у нас има аналог единствено с тази на Димитър Михалчев към Ремке. Поетичността на книгата, в която „експресивният изказ, стигащ на моменти до екстатичност, кореспондира с най-драматичните части

от съчиненията на немския философ“ (Жабилова 2007: 166), прави впечатление на тогавашната публика. Един от обстойните отзиви е този на Константин Гълъбов. Критичен към излишната напрегнатост на изказа, Гълъбов посочва връзката между поезия и философия като емблема на книгата. Той отбелязва, че определянето ѝ от нейния автор в предговора като мистерия е най-сполучливата ѝ характеристика: „Тя наистина не е наука. Ницше, с когото Янко Янев общува в близост, каквато не всички могат да достигнат, бива не *разбиран*, а *изживяван*. И тъкмо това е най-правилното общуване с него. Той е повече поет, отколкото мислител, и изисква преди всичко да бъде изживяван. А може да изживява най-вече един млад човек, какъвто е Янко Янев. Книгата на Янко Янев е една *младежка* книга: тя е трепет отначало докрай. Янко Янев ни предава с един образен и напрегнат език всичко, което е изпитал при четенето на Ницше. Изживяна е личността, изживени са дълбините на нейното творчество, изживяна е и формата му“ (Гълъбов 1927: 4).

Книгата „Антихрист“ е наречена поезия, особен вид поезия. Като възникнала от съзерцанията, тази поезия е същевременно и философия: „Съзерцанието не се изчерпва с чувството – то е и философско мислене, дирене върховния смисъл на нещата, проникновение в тайни. Янко Янев се мъчи да разгадава загадката на едно битие, на едно творчество – живота и философията на Ницше, без обаче гаданието да бива обвързано от методите и схемите на научната мисъл. Това гадание има навсякъде характер на свободно *интуитивно прозрение* – книгата „Антихрист“ е мрежа от прозрения, в която нишките се кръстосват и преплитат не по законите и формите на научното мислене. Чувството, преживяването е, което твори единство, строй в тази мрежа от прозрения. Подирите ли в тях система, тъй както бива дирена тя в едно научно философско съчинение, не ще я намерите. Трябва да се отдадете на чувството, което носи авторът, за да свържете в единство кръстосващите се, преплитащите се прозрения. Имаме работа с *философията като преживяване*“ (Гълъбов 1927: 4).

По-късно, когато Димитър Иванчев пише своето изследване върху Ницше в българската литература, също посочва книгата на Янко Янев „Антихрист“ като по-скоро поетично изложение на Ницшевите идеи и на неговия светоглед, превъплъщение на проповедите на Заратустра и поради това носеща характера на самите творби на Ницше – толкова философия, колкото и поезия (вж. Иванчев 1934: 298.)

Но и преди появата на българския „Антихрист“, Янев вече си е спечелил репутацията не само на горещ почитател на Ницше, а и на мислител, който сам твори в неговия дух, който сам е сякаш някакъв негов двойник. Такъв е поне възторженият отзив на Богомил Кънчев, съзрял словото на Янев като конгениално и сливащо се с „дионисовския ритъм на Ницше/Заратустра“ (Кънчев 1925: 60). На свой ред авторът на отзива величае младия Янев така, както Янев – Ницше, без усет и за комичното в ситуацията. На Янев е дори отчасти приписана съдбата на Ницше – самотника и неразбрания, отричания и поругания; съдбата на всеки новатор, пионер в областта на идеите. А Янко Янев е именно такъв – носещ „зората на една нова религия“. У нас той е съзрян да играе ролята на пророка Ницше: „Този млад дух, закърмил импулса на новото време, дойде у нас, за да хвърли пламъка на новото време, прероден чрез собствената му

душа, облечен в баграта на една поезия-философия. <...> Янко Янев ни носи истинския Ницше и го носи затова, защото го познава, защото огънят на свръхчовека живо гори в неговото сърце, защото носи кръста на мистичния бунт и рушение“ (Кънчев 1925: 60). Младият български автор само е обагрил с южняшката си балканска кръв своята „мълниеносна поезия“, представяйки ни по този начин един нов лик на Ницше. Основание за този – опитващ се да следва същата „екстатика и трагика“ – отзив, не е дори написаната година по-късно книга за Ницше, а само дотогавашните публикации на българския автор, сред които и двата малки текста в сп. „Листопад“, припомнящи 25-годишнината от смъртта на философа. Това са спомени-„видения“, поне по-ранният е едно „романтично бълнуване“ (както по-късно Михалчев ще иронизира този вид философстване) за Ницше: „виждах го аз като скитащ лъв, със затворени очи, шепнеш думи на безумие, думи, които възпяват огъня и слънцето и които никой не разбира. Възправяше се пред морета и оглеждаше душата си в тях, танцуваше с вятъра и пееше песни на себе си, тичаше из стръмните пътеки и носеше една огромна икона в ръцете си – иконата на Дявола – неговия единствен спътник“ (Янев 1926: 199). Вторият текст на Янев от същата година – „Фридрих Ницше (25 години от смъртта му)“², представя *постисторичната* съдба на Ницше – Ницше като легенда, като мит, като един нов Христос, донесъл на човечеството визията за свръхчовека, възплъщение на безкрайната Ницшева любов към творчеството и живота. В прочита на българския философ свръхчовекът е повече сатанински, повече дяволски, отколкото божествен. Но още в този възпоменателен текст можем да доловим намерението за синтез между човекобожеското и богочовешкото начало като израз на същината на свръхчовека. Не случайно още тук Янев сдвоява Ницше с Достоевски, намирайки у тях едно и също страстно упоение, самота и демонизъм.

Гений и светец, Ницше, който е „толкова нравствен, колкото Христос“ (Янев 1926, 224), е същевременно и *Антихрист*, в смисъла на антихристиянин. Очевидно този аспект от личността на Ницше дълбоко е впечатлила младия български философ, който озаглавява своя труд по същия начин не в памет на своя кумир, а по-скоро за да обозначи желанието си да *бъде Ницше*. Замислен като „дионисова дитирамба“, Янко Яневият „Антихрист“ поставя за свой център Ницшевите отношения с християнството, изразени в думи като тези: „Бог е истина! Бог е любов! Бог на кръста! Каква комедия! Най-страшното противоречие на живота. Срещу нея Ницше се опълчи с всичкия си гняв“ (Янев 1926: 63). Голяма част от усилията на Янев са концентрирани върху обяснението на Ницшевите нападки срещу *религията на отвъда*, тълкувани като очарование от- и сакрализация на злото, в които е изразен *антипавелският* стремеж за възобновяване на божествения смисъл на живота. С думите на Ницше за смъртта на Бога Янев оповестява победата на вехтозаветния дявол.

Тълкованията на „Тъй рече Заратустра“ като „най-страшната и дълбока книга в цялата световна литература“ са средоточието на тези размишления на Янко Янев. Ако ги резюмираме накратко, независимо от намеренията на техния притежател, разминаванията между него и любимия му автор започват да се набе-

² Публикуван повторно във *Философски алтернативи*, 2003, № 5–6.

лязват. Нюансът иде оттам, че Ницше е по-еднозначен в изказванията си като антихристиянин. Ако се възползваме тук от думите на Хайдегер за Ницшевата философия, „тя по необходимост остава като всяко „анти-“ прикована към онава, срещу което се изправя“ (Хайдегер 2002: 7), а българският автор сякаш не усеща как отива отвъд това Ницшево противопоставяне и надхвърля чистото „анти-“, за да търси синтеза на противоположностите. Именно надмогването, отиването отвъд противопоставянето между християнството и голото му отричане, което Янев приписва на Ницше, на действителното му отношение към презряната „религия на любовта“, характеризира този български прочит. Защото какво представлява *свръхчовекът* в тълкуването на Янко Янев – той е едновременно deo и diabolo (Янев 1926: 100) – така той е **свръх**-христ, което обаче не е вече **анти**-христ. Наистина, у Янев се срещат нееднократно определения като „сатанински“ за описание на свръхчовека – и не бива да ги пренебрегваме, но съм склонна да мисля, че все пак желанието му е да избяга от тази координатна система *Христос – Антихрист* като координатна система от битие към небитие, от светлина към тъмнина и т. н., и да отнесе Ницшевия свръхчовек към друга плоскост, към различен тип мерна система. Основание за това ми дават следващите (и отново възпоменателни) текстове на Янев за Ницше, но и от книгата му от 1926 г. можем да доловим такъв опит за синтез – между човекобожеското и богочовешкото, като същност на *свръхчовека*. Янев все още не ползва тук термините на Достоевски, но от подчертаването на единомислието между двамата е вероятно и заимстването/допълването от руския писател. Впрочем, и тук Янев е по стъпките на Ницше, ако си припомним какво казва неговият кумир в едноименния *опит за критика на християнството*: „В странен и нездрав свят ни въвеждат евангелията – свят като в руски роман, където сякаш нарочно се среща изметът на обществото и „наивно-детинското“ слабоумие: в този свят самият тип [на изкупителя] е трябвало да се *опростява*: в частност първите ученици превеждат това битие от неуловими символи и непостижимости на своя недодялан език – само така те биха могли да разберат нещо от него...<...> Жалко, че редом с този тъй интересен декадент не е живял неговият Достоевски, искам да кажа – някой, който би възприел вълнуващата прелест на тази смесица от изкусност, болезненост и детинщина“ (Ницше 2004: 208–209).

Как Янев „употребява“ Достоевски няма да имаме възможност да обсъдим, а специалният ни акцент върху обяснението на свръхчовека у българския автор се дължи на желанието да се очертае там различният нюанс (вероятно нежелан) в сравнение с идеите, възприемани като свои. Става дума за различното (наистина, не особено релефно изразено) отношение към Христос от страна на Ницше и на Янев; що се отнася до християнството като институция, там нещата са далеч по-недвусмислени. Позицията на Янев изцяло покрива тази на Ницше, като старанията му са да я приложи и към новата, поствоенната европейска действителност. Със сходни думи Янев обвинява и дисангелиста Павел (както знаем, този мотив е особено разгърнат в „Митът на XX век“ на Алфред Розенберг, 1930) и делото му за превръщането на проповедта на Иисус в религия със световно-историческа доминация.

С оглед на разбирането на „Антихрист“-а на Янко Янев в сравнение с Ницшевия „Антихрист“ ще продължим с няколкото последвали текста на българския поет и философ. Условието да *бъдеш Ницше* е да го обичаш с цялата си душа: „Не е достатъчно да бъдеш умен и учен, за да го разбереш. Необходимо е да криеш в себе си нещо от неговия хаос; да имаш чувство за силата и красотата на противоречието; да слушаш тишината и да говориш, когато си потънал в безкрайно мълчание. Трябва освен това да обичаш Ницше, твърде много да го обичаш, за да почувствуващ тайната му, да го обичаш тъй, както у нас е обичал само Пенчо Славейков!“, казва Янко Янев в публикувана в сп. „Българска реч“ (1930, № 1) статия, също юбилейна, посветена този път на 30-годишнината от смъртта на Ницше (вж. Янев 2005). Какво би могло веднага да ни направи впечатление в тази по-късна (макар и само с 4 години) статия, ако я съпоставим с книгата за Ницше? Това е твърдението, че „може би след Исус неговата [на Ницше] философия е най-дълбоката философия на любовта“ (Янев 2005). Отново възпяване на жизнерадостния *дионисовски човек*, отново възхвала на *живота* в неговата разгулна стихийност, а същевременно, макар и косвено – и на религията на любовта. Ако припомним редовете от „Антихрист“ от 1926 г.: „Бог е любов! Бог на кръста! Каква комедия!“ (Янев 1926: 63), сравнението ясно показва промяната (вероятно несъзнателна) в настроенията на Янев, що се отнася до отношението му към Христос (впоследствие дори към християнството), респ. в тълкуването на *свръхчовека* като *свръххрист*. Такава (и усиляваща се) промяна наблюдаваме и в статиите на Янко Янев във вестник „Пряпорец“ от края на 20-те и началото на 30-те години на ХХ век. Ще ги проследим накратко в хронологичен ред. „Европа и християнството“ е първата от тази серия, в която идеите на Ницше отново са не само популяризирани, но и впрегнати в коментара на християнската европейска действителност. Отново е противопоставен античният на християнския човек, отново е показано пагубното дело на дисангелиста Павел, но в следващите редове разчитаме и друга в сравнение с книгата от 1926 г. нотка в отношението към християнството: „само в копнежа по вечност можем да оправдаем своето съществуване на земята. Това е смисълът на Христовата мъдрост, от която никога европейският човек не ще смогне да се освободи, колкото и да се бори срещу нея. Тази мъдрост ще държи в плен душата му и ще я озарява с блясъка на величието през всички времена!“ (Янев 1930). Такова признание е невъзможно четири години по-рано – предишното време се е характеризирало според Янев със следното: „разкъсани последните куполи на онази религия, вярата в която е противоречие към света“ (Янев 1926: 103).

Особено важна за темата ни тук е друга статия от същата 1930 г. – тя е назована „Богочовекът“ и въпреки че имаме предвид специалния ѝ „великденски“ характер, не можем да отменим както типичния ницшеански мотив в рисунъка на Христос, така и също толкова очевидното преклонение пред лика му. Христос е романтик, упоен от светлината на друго небе, но това не го прави противник на живота, ако следваме логиката на описанията на Янко Янев. Веднага се набива в очи характеристиката на Богочовека като самотник – в същата тоналност бе предадена небивалата самотност на Заратустра/Ницше в книгата от 1926 г. Ето какво казва сега Янев за Богочовека: „Онова, що малцина са смог-

нали да разберат в цялата жизнена пророческа трагика на тоя Син на слънцето, не е всъщност неговата безпределна вяра в отвъдното сказание за живота, нито учението му за земното покорство и земната мъка. По-скоро, стихията на Исус се крие в неговата неизразима самотност. <...> *В действителност*, целият живот и страдания на Исус са трагедия на една ужасяваща самотия, по-гибелна от която никой друг на земята не е смогнал да преживее...“ (Янев 1930а). Но такъв гибелен самотник бе и Ницше... Нека цитираме и следните думи на българския мислител: „Той [Исус] е безсмъртният свръхчовек или богочовекът на самотността и тайната, смисълът на която се крие в него“ (Янев 1930а). Исус е излъган във вярата си в Отвъдното; Оня, комуто се е молил на кръста, го няма. Излиза, че Исус е също жертва на Бога, както на друго място твърди Янко Янев изобщо за човека. Това несъмнено го сближава с Ницше – пред нас застава един сдвоен със Заратустра Христос, но далеч не такъв, какъвто го вижда Пенчо Славейков например в известната си статия „Заратустра“ (вж. Славейков 1920: 601–602). Исус е романтик, той носи нов тип романтика, чиято същност е „да откъсне човека от земята, от тази юдол на плача, и да го понесе към царството на звездите – там, дето няма ни добро, ни зло, ни истина, ни лъжа. Земята е греховна, земята е долина на плача; тя е безсмислена и неодоухотворена, случайна, преходна. И за да може да получи човек оправдание за своя живот, както и за да го обезсмърти, трябва да го изпълни с небесна музика. Това е истината на Исус, това е бездънното съдържание на философията му, това е всепобедната му вяра в песента на свръхземния живот, това е жреческото вдъхновение на неговото слово“ (Янев 1930а).

Няма ницшеанска присъда над тази романтика на задгробното битие, защото самата тя е ницшеански изтълкувана. Исус е не само пророк на небесното и отвъдното; напротив, той е възплъщение на два свята – земния и небесния, чието съединение означава съединение на човека със свръхчовека. Като Богочовек Исус е дошъл да върне човечеството към изгубеното царство на невинността, към неговото изначално, райско състояние – отвъд доброто и злото...

Кръстът не е край на духа, твърди Янев, а Възкресението той нарича легенда, която няма предели в пространството и времето – това е *Митът за вечното възкресение на духа*, съпоставим с възвестения от Ницше *Вечен възврат*. Макар в тази „великденска“ статия Янев да се въздържа да прави такъв паралел, той е твърде очевиден, за да го подминем.

Такава влюбеност в Исус – сходна с тази в Ницше/Заратустра, наблюдаваме и в също така тематичната „коледна“ статия от началото на 1931 г.: „Може би в никое друго време в новата история на Европа рождението на Богочовека не е имало такава дълбоко и символично значение както днес. Защото какво означава всъщност рождението Христово, ако не рождеството на творческия дух и неговото завладяване на света и живота? <...> Рождението на Богочовека е рождение на самия просветлен и обожествен дух. <...> Всичко в тоя свят, което има красота и значение, всички струни в съзвучието на вселената, всички слова на боговете, дори най-грозното и ужасното, дори самата смърт – всичко дължи битието си на вечната прасила на духа, името на която във философията е Логос, а в религията – Христос“ (Янев 1931).

По-нататм³ следва една *християнска химника* (да се изразим с думите на Янко Янев), която винаги носи и ницшеански патос. Ако опитите за синтез между Ницшевия свръхчовек и християнския Богочовек характеризират писанията на Янев от началото на 30-те, то друг вид на *престижната връзка* с Ницше, друг модус на *бъденето като Ницше* демонстрира книгата „Героичният човек“ от 1934 г. Но нейният коментар е вече значително отклонение от темата ни за българския „Антихрист“ от 1926 г.

ЛИТЕРАТУРА

- Гълъбов, К. 1927. „Книгата „Антихрист“ от Янко Янев. // *Изток*, № 55.
- Жабилова, К. 2007. Българският Ницше. Теми, идеи, образи и употреби. // Цацов, Д., Латев, Л., Жабилова, К., Батулева, Т. *Историко-философски студии*. София, ИК „Св. Иван Рилски“.
- Иванчев, Д. 1934. Ницше в българската литература. // *Философски преглед*, № 3–4.
- Кънчев, Б. 1925. Нови идеи. // *Листопад*, № 2.
- Ницше, Ф. 2004. *Съчинения в 6 тома*. Т. 6. София: „Захарий Стоянов“.
- Славейков, П. 1920. Заратустра. // *Златороз*, № 7.
- Хайдегер, М. 2002. Думите на Ницше „Бог е мъртъв“. // *Философски алтернативи*, № 3–4.
- Янев, Я. 1924. Иреалността на изкуството. // *Хиперион*,
- Янев, Я. 1925. Гьоте и Хегел. // *Листопад*, № 9–10.
- Янев, Я. 1930. Европа и християнството. // *Пряпорец*, № 1.
- Янев, Я. 1930а. Богочовекът. // *Пряпорец*, № 16.
- Янев, Я. 1931. Рождението на духа. // *Пряпорец*, № 1.
- Янев, Я. 1931а. Исус. // *Пряпорец*, № 14.
- Янев, Я. 2005. Фридрих Ницше (По случай 30 години от смъртта му); http://litenet.bg/publish10/yanko_yanev/svoboda/fnitshe.htm

³ Също и в статията „Исус“, съществено повтаряща предишната „великденска“ (вж. Янев 1931а).